

SALBIY XATTI-HARAKATLAR: TUSHUNCHASI, SABABLARI VA SHAKLLARI

Erkinov Iskandar Erkin o`g`li
ilmiy tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur tezisda salbiy xatti-harakatlar tushunchasining psixologik, ijtimoiy-falsafiy va pedagogik talqinlari keng yoritiladi. Salbiy xatti-harakatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi individual, ijtimoiy, madaniy va institutsional omillar tizimli tahlil qilinadi. Shuningdek, salbiy xatti-harakatlarning asosiy shakllari, ularning shaxs va jamiyat taraqqiyotiga ko'rsatadigan salbiy oqibatlari, profilaktika va korreksiya mexanizmlari ilmiy asosda bayon etiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalari, yoshlar bilan ishlash tizimi va ijtimoiy profilaktika faoliyatida foydalanish uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: salbiy xatti-harakat, deviant xulq, agressiya, ijtimoiy moslashuv, psixologik omillar, tarbiya, profilaktika.

Salbiy xatti-harakatlar muammosi zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida dolzarb ijtimoiy-psixologik masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va axborotlashuv jarayonlaridagi keskin o'zgarishlar shaxs xulq-atvorida turli xil nomuvofiq, me'yorlardan chetga chiqadigan holatlarning ko'payishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, yoshlar va o'smirlar orasida kuzatilayotgan agressivlik, intizomsizlik, ijtimoiy befarqlik, huquqbuzarlik kabi xatti-harakatlar ilmiy jihatdan chuqur tahlilni talab etadi.

Psixologik adabiyotlarda salbiy xatti-harakatlar shaxsning jamiyatda qabul qilingan axloqiy, huquqiy va ijtimoiy me'yorlarga zid bo'lgan xulq-atvori sifatida talqin etiladi. Bunday xatti-harakatlar shaxsning o'ziga, atrofdagilarga yoki jamiyat manfaatlariga zarar yetkazishi bilan xarakterlanadi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan esa salbiy xatti-harakatlar jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, qadriyatlar inqirozi, ijtimoiy nazorat mexanizmlarining sustlashuvi bilan chambarchas bog'liq holda yuzaga chiqadi.

Salbiy xatti-harakatlarning shakllanish sabablarini tahlil qilishda bir qator omillarni ajratish mumkin. Avvalo, individual-psixologik omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Bular jumlasiga shaxs temperamentining xususiyatlari, emotsional beqarorlik, past darajadagi o'zini-o'zi nazorat qilish, frustratsiyaga chidamsizlik kiradi. Ayrim hollarda bolalik davrida yetarli mehr-muhabbatning bo'lmasligi, psixologik travmalar, oilaviy nizolar salbiy xulq-atvorning shakllanishiga zamin yaratadi.

Ikkinchi muhim omil - ijtimoiy muhit bilan bog'liq sabablar hisoblanadi. Oila, maktab, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalari shaxs xulq-atvoriga

bevosita ta'sir ko'rsatadi. Disfunksional oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda agressivlik, itoatsizlik va ijtimoiy me'yorlarni inkor etish holatlari ko'proq uchraydi. Maktab muhitida pedagogik nazoratning sustligi, adolatsiz munosabat yoki psixologik bosim ham salbiy xatti-harakatlarni kuchaytiruvchi omil bo'lishi mumkin. Zamonaviy raqamli muhit va ijtimoiy tarmoqlar ham salbiy xatti-harakatlar tarqalishida muhim rol o'ynaydi. Virtual makonda agressiv kontent, zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi materiallar, kiberbulling holatlari shaxs ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada real hayotda ham tajovuzkorlik va befarqlik kuchayadi.

Salbiy xatti-harakatlarning shakllari xilma-xil bo'lib, ularni bir necha guruhlariga ajratish mumkin. Eng avvalo, agressiv xatti-harakatlar – jismoniy yoki verbal tajovuz ko'rinishlari alohida e'tiborga loyiq. Bunday holatlar ko'pincha nizoli vaziyatlarda, emotsional zo'riqish paytida namoyon bo'ladi. Ikkinchi guruhga deviant xulq-atvor shakllari kiradi. Bularga ichkilikbozlik, giyohvandlik, qimorbozlik, huquqbuzarlik va boshqa ijtimoiy xavfli harakatlar misol bo'la oladi.

Uchinchi shakl sifatida ijtimoiy passivlik va befarqlikni ko'rsatish mumkin. Bu holatda shaxs jamiyat hayotida faol ishtirok etmaydi, mas'uliyatdan qochadi, ijtimoiy qadriyatlarga loqayd munosabatda bo'ladi. Mazkur xatti-harakatlar tashqi tomondan agressiv bo'lmasligi mumkin, biroq uzoq muddatli istiqbolda jamiyat rivojiga jiddiy zarar yetkazadi.

Salbiy xatti-harakatlarning oqibatlari shaxsiy va ijtimoiy darajada namoyon bo'ladi. Shaxs nuqtayi nazaridan bunday xulq-atvor psixologik muammolar, ijtimoiy moslashuvning buzilishi, kasbiy va shaxsiy rivojlanishning sekinlashuviga olib keladi. Jamiyat miqyosida esa jinoyatchilikning oshishi, ijtimoiy ishonchning pasayishi, ma'naviy muhitning izdan chiqishi kabi salbiy holatlar yuzaga keladi. Shu sababli salbiy xatti-harakatlarning oldini olish va ularni korreksiya qilish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Profilaktika jarayonida oila va ta'lim muassasalarining hamkorligi muhim o'rin tutadi. Erta yoshdan boshlab ijtimoiy-psixologik treninglar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, shaxsda ijobiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlar olib borilishi zarur.

Psixologik korreksiya jarayonida individual va guruhli maslahatlar, konfliktlarni konstruktiv hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish, emotsional intellektni oshirish samarali natija beradi. Shuningdek, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, yoshlar bandligini ta'minlash ham salbiy xatti-harakatlar darajasini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, salbiy xatti-harakatlar murakkab va ko'p omilli hodisa bo'lib, uni faqat jazolash yoki cheklash orqali bartaraf etib bo'lmaydi. Mazkur muammo kompleks yondashuvni, ya'ni psixologik, pedagogik va ijtimoiy choralarni uyg'un holda amalga oshirishni talab etadi. Faqat shundagina jamiyatda

sogʻlom ijtimoiy muhitni shakllantirish va barkamol shaxs tarbiyasiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. - Москва: Аспект Пресс, 2019.
2. Кон И.С. Психология личности. - Санкт-Петербург: Питер, 2018.
3. Реан А.А. Психология девиантного поведения. - Москва: Юрайт, 2020.
4. Zimbardo P. Psychology and Life. - New York: Pearson, 2017.
5. Қодиров Б.Р. Ёшлар психологияси. - Тошкент: Ўзбекистон, 2021.
6. Абдуллаева М.Ш. Ижтимоий психология. - Тошкент: Фан, 2020.